

Μετα-ολοκληρωτική πολιτική: η ιδεολογία τελειώνει ξανά

Jeffrey C. Goldfarb*

Βιώνουμε σημαντικές αλλαγές στην παγκόσμια καθημερινή πολιτική σκηνή. Το Σοβιετικό μπλοκ αποσυντίθεται ενώ μια ευρύτερη Ευρώπη επανεμφανίζεται και ολοκληρώνεται, με προφανείς μόνο οικονομικές αδυναμίες να διακρίνουν, για παράδειγμα την Ουγγαρία και την Πολωνία από τους Δυτικο-Ευρωπαίους γείτονές τους. Αλλά η κατάρρευση του κομμουνισμού, όπως και του αντικομμουνισμού επίσης, έχει επιπλέον σημαντικές συνέπειες. Βιώνουμε επίσης μετωπικές θεωρητικές προκλήσεις στη συμβατική μας κατανόηση της πολιτικής και κοινωνικής ζωής, και αυτές οι προκλήσεις πρέπει να αναγνωρισθούν και να αντιμετωπισθούν. Υπάρχουν ακόμα σημαντικές διαφορές μεταξύ σοσιαλισμού και καπιταλισμού; Είναι ο Μαρξισμός απλώς ένα ακόμη διανοητικό ρεύμα —αρκετά ζωντανό στην ακαδημαϊκή ζωή και πολύ περισσότερο στο πολιτικό πεδίο ετοιμοθάνατο; Τα πρόσφατα γεγονότα

---

* Ο Jeffrey C. Goldfarb είναι καθηγητής της κοινωνιολογίας στο Μεταπτυχιακό τμήμα του New School for Social Research. Τα πιο πρόσφατα βιβλία του είναι *Beyond Glasnost: The Post-Totalitarian Mind* (Chicago: University of Chicago Press, 1989) και *The Cynical Society: the Culture of Politics and the Politics of Culture in American Life* (Chicago: University of Chicago Press, 1991). Το άρθρο αυτό είναι μια ελαφρώς αναθεωρημένη έκδοση μιας παρουσίασης στο General Seminar of Graduate Faculty of the New School, και ανακοινώθηκε στις 13 Δεκεμβρίου 1989, στην ογδόη δηλαδή επέτειο της κήρυξης στρατιωτικού νόμου από το στρατηγό Jaruzelski στην Πολωνία. Δημοσιεύτηκε πριν την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, στο περιοδικό *Social Research*, Vol. 57, No 3, Fall 1990, μαζί με τα κριτικά σχόλια των επιφανών καθηγητών Ira Katznelson, Robert Heilbroner, Steven Lukes και Pavel Campeanu. Μεταφράστηκε και δημοσιεύεται εδώ κατόπιν αδείας του συγγραφέα.

μας αναγκάζουν να αντιμετωπίσουμε τέτοια ερωτήματα. Δε θα συμφωνήσουμε, και δεν πρέπει, στις απαντήσεις, αλλά πρέπει να συζητήσουμε τις διαφωνίες μας. Αποτελούν μια νέα πολιτική κουλτούρα που δεν ταιριάζει στις εύκολες κατηγορίες που φαινόταν βιώσιμες στους περισσότερους ανθρώπους λίγα χρόνια πριν, κι ακόμη μόλις λίγους μήνες πριν.

Αριστερά και Δεξιά

Ακούστε ένα Πολωνικό ανέκδοτο, όχι απ' αυτά τ' Αμερικάνικα για τις διάφορες εθνότητες αλλά από τα πολιτικά Πολωνικά ανέκδοτα, που στην πραγματικότητα είναι περισσότερο από-φθεγμα παρά ανέκδοτο:

Ερώτηση: Πώς μπορείς να διακρίνεις τη διαφορά μεταξύ ενός αριστερού κι ενός δεξιού; Απάντηση: Ο αριστερός θα επιμένει ότι οι διαφορές μεταξύ αριστεράς και δεξιάς δεν έχουν πια νόημα, ενώ ο δεξιός θα επιμένει ότι έχουν.

Μπορούμε να ερμηνεύσουμε αυτό το ανέκδοτο με δύο τουλάχιστον τρόπους. Πρώτον, εισηγείται ένα δεξιό κέντρο βάρους στην Πολωνική πολιτική ζωή. Η αριστερά κρύβει τα πραγματικά πολιτικά της χρώματα, ενώ η δεξιά υπερήφανα τα επιδεικνύει. Ακόμη το ανέκδοτο αυτό μου το είπε ο Kostek Gebert, ο οποίος υπό το ψευδώνυμο Dawid Warszawski δημοσίευσε καθαρά αριστερά σχόλια στη μετά-Αλληλεγγύης περίοδο του στρατιωτικού νόμου. Ο Gebert μια σεβαστή φωνή της πολιορκημένης Πολωνικής δημοκρατικής αριστεράς. Γιατί να είπε αυτός το ανέκδοτο αυτό; Το γεγονός αυτό εισηγείται μια δεύτερη «μετα-ολοκληρωτική» ερμηνεία του ανέκδοτου, προσανατολισμό προς μίαν αυτο-αποδοκιμασία ως το πρελούδιο προς την ενδυνάμωση.

Ο Gebert μου είπε το ανέκδοτο για να υπογραμμίσει ότι, αντίθετα με την επικρατούσα λογική, το πολιτικό πρόγραμμα της αριστεράς είναι ή ότι σύντομα θα είναι πάρα πολύ ζωντανό στην Πολωνία. Επεσήμανε ότι η δεξιά ανοιχτά ταυτίζει το έθνος με την εκκλησία και δίνει έμφαση στην εθνική ανεξαρτησία ως το πρωταρχικό πολιτικό αγαθό, ενώ η αριστερά, η οποία επιζητά την ελαχιστοποίηση της αξίας της αντίθεσης αριστερά/δεξιά, είναι πιο ολιγαρχής. Ο κύριος σκοπός της έχει γίνει αρνητικός, δηλαδή αντιολοκληρωτικός. Έχει αποκηρύξει την περισσότερη από την πολιτική κληρονομιά της –τον κομμουνισμό, την κρατικίστικη οικονομική, και το Μαρξισμό.

Τη δεκαετία του 1960 στην Πολωνία και σ' όλη την Ανατολική

Ευρώπη, η ακόμη τότε ζωνρή κριτική αριστερά επιχείρησε να διαμορφώσει μίαν ανανεωμένη θεωρία, το Μαρξιστικό Ανθρώπινο Πρόσωπο», και να εφαρμόσει «το σοσιαλισμό μ' ένα ανθρώπινο πρόσωπο». Αμφότερες, η θεωρία με τις παραλλαγές της και η πρακτική επιχείρησαν να αντιμετωπίσουν (μέσα στα θεμελιώδη πλαίσια του υπάρχοντος συστήματος) τα προβλήματα στάσιμων οικονομιών και κοινωνιών. Έγιναν προσπάθειες να εισάγουν μηχανισμούς αγοράς μέσα στην οικονομία για να ξεδιαλύνουν και να υποστηρίξουν τα σοσιαλιστικά ιδεώδη μέσα από το συναφές περιεχόμενο του επικρατούντος κομμουνιστικού (δηλαδή Σταλινικού) συστήματος, και να χρησιμοποιήσουν το Μαρξισμό ως ένα κριτικό οδηγό. Η αυξανόμενη καταπίεση έβαλε ένα τέλος σ' όλα αυτά. Στην Πολωνία, παρατεταμένα κύματα πολιτικής καταπίεσης και κοινωνικής, πολιτισμικής και οικονομικής αναποτελεσματικότητας έσβησαν κάθε μορφή συνεπούς αντιπολίτευσης. Το 1968, η κομματική εξουδετέρωση της φοιτητικής πολιτικής δράσης, που οδήγησε προς μια αντιφιλελεύθερη και αντισημιτική εκστρατία, προώθησε μια ταύτιση του κομμουνισμού με την αντίδραση. Το 1970, 1976 και 1980, οι επιθετικές εργατικές απεργίες απεκάλυψαν πλήρως, ότι οι ίδιοι οι εργάτες ήταν πάρα πολύ αντίθετοι στο εργατικό κράτος. Η αναπτυσσόμενη συνεργασία μεταξύ κοσμικών και θρησκευτικών δυνάμεων, και μεταξύ εργατών και συχνά προνομιούχων διανοουμένων, υποδήλωνε ότι η ταξική ανάλυση περισσότερο απόκρυβε παρά αποκάλυπτε την επικρατούσα κατάσταση, και το τι θα έπρεπε να γίνει. Και, γι' αυτό, η αριστερά έχει ταυτίσει το ενδιαφέρον της για τη δημοκρατία και πολιτική ανεξαρτησία με το δεξιό αντικομμουνισμό, διακηρύσσοντας ότι η μη κομμουνιστική πολιτική χαρακτηρίζεται περισσότερο από κοινά στοιχεία παρά από διαφορές.

Η δεξιά κατάλληλα χλευάζει αυτή τη θέση, όπως κάνει, γενικά, η Δυτική αριστερά. Η χρησιμοποίηση της θέσης αυτής παρ' όλα αυτά, αν κι έχει ιστορική βάση, φαίνεται να έχει λίγη ουσία πέρα από αντιπολιτευτικούς λόγους. Παρέχει λίγη καθοδήγηση, χωρίς ένα σχεδιάγραμμα ή ένα μοντέλο για μελλοντική δράση. Οι μεγάλες αποφάσεις της μετα-ολοκληρωτικής εποχής που αφορούν οικονομικές μεταρρυθμίσεις, σύμφωνα με πολιτικές, κοινωνικές, και πολιτισμικές αξίες, δεν έχουν ακόμη ληφθεί υπόψη. Η δεξιά παίρνει θέσεις. Οι της αριστεράς ή όσοι ήσαν στην αριστερά (αυτοί που ανήκουν στη σχολή του «δεν υπάρχει διαφορά») δεν παίρνουν, ή –για να ακριβολογήσουμε περισσότερο– δεν έπαιρναν θέσεις. Διότι το ανέκδοτο του Gebert, που λέχτηκε το 1988, πριν την πτώση του 1989, πριν το στρογγυλό τραπέζι,

πριν τις εκλογές και την ταχεία αποσύνθεση του κομμουνιστικού καθεστώτος στην Πολωνία, κι έπειτα σ' ολόκληρη την Κεντρο-Ανατολική Ευρώπη, σαφώς καταδειχνει τις νέες πολιτικές πραγματικότητες. Τα ανταγωνιστικά αιτήματα για δημοκρατία και εθνικισμό πρέπει να μετριαστούν. Τα ενδιαφέροντα για οικονομική αποτελεσματικότητα και για κοινωνική δικαιοσύνη πρέπει να εξισορροπηθούν. Οι αντιτιθέμενες ευαισθησίες της θρησκευτικής αποκάλυψης και της κοσμικής ηθικής πρέπει να γίνουν συμβατές. Πάνω σ' αυτά, όπως και σε πολλά άλλα θέματα, υπάρχουν υπεύθυνες αριστερές και δεξιές θέσεις.

Τι είναι Σοσιαλισμός;

Αλλά τι έχει να κάνει αυτό με το σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό; Εδώ είναι που οι διαφορές μεταξύ Ευρωπαϊκών μετα-ολοκληρωτικών κρατών (προηγούμενα γνωστών ως τα δορυφορικά κράτη ή οι κοινωνίες του υπαρκτού σοσιαλισμού ή οι Σοβιετικού τύπου κοινωνίες) αποκαλύπτουν εντυπωσιακές διαφορές. Στην Πολωνία, και πιστεύω σε μικρότερο βαθμό στην Ουγγαρία, μια θετική συζήτηση για το σοσιαλισμό φαίνεται ανόητη. Ο σοσιαλισμός σαν ένα πολιτικό-οικονομικό σύστημα είναι ξεπερασμένος. Αυτό που οι άνθρωποι θέλουν είναι ο «μη σοσιαλισμός». Υπάρχει ένα ρωμαλέο ειδύλλιο με την ελεύθερη αγορά, ένας πραγματικός έρωτας για την αγορά της πιο καθαρής μορφής της –της Θατσερικής εκδοχής. Οι άνθρωποι φαντάζονται ότι η ορθολογικότητα της αγοράς θα λύσει τελικά όλα τα σημαντικά κοινωνικά προβλήματα, από την αστεακή παρακμή μέχρι τις καταναλωτικές ελλείψεις. Η κύρια ανησυχία, για εκείνους με φιλελεύθερες μη παρεμβατικές (*laissez-faire*) οικονομικές πεποιθήσεις, είναι πώς θα μπορέσει ο λαός, που σίγουρα θα υποφέρει κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου από το σχεδιασμό στην αγορά, να αποδεχτεί τις αλλαγές;

Μερικοί προτείνουν αποκαλυπτικά σενάρια. Ισχυρίζονται ότι το έθνος πρέπει να αποδεχθεί τον αγοραίο ορθολογισμό ή να κυλήσει στην καταστροφή. Άλλοι, με το ίδιο σενάριο στο νου, δυσοίωνα μιλούν για την ανάγκη μιας σθεναρής εξουσίας, που θα επιβάλει αγοραία πειθαρχία σ' ένα πιθανά αντιστεκόμενο πληθυσμό. (Στη Σοβιετική Ένωση, αυταρχικοί μεταρρυθμιστές έχουν υποστηρίξει τον Gorbachev γι' αυτό το ρόλο). Αλλά, άλλοι ακόμη κινούνται μακριά από τέτοια ακραία οράματα οικονομίας της αγοράς, και προσπαθούν να συνδυάσουν τις πεποιθήσεις τους

για αγοραία ορθολογικότητα και δημοκρατία. Ο προεξέχων Jacek Kuron, ο νέος Πολωνός υπουργός εργασίας, πιστεύει ότι ο τρόπος να αποκτήσουν δημόσια υποστήριξη οι αναγκαίες αλλαγές είναι να αποσυνδεθεί η προσφορά κοινωνικών υπηρεσιών από το χώρο εργασίας (η επιδοτούμενη κατοικία, τα γεύματα, οι διακοπές, η ιατρική περίθαλψη κ.λπ., έχουν προέλθει από το χώρο απασχόλησης στις λαϊκές δημοκρατίες).

Ένα βιώσιμο οικονομικό σύστημα πρέπει να αναπτυχθεί παράλληλα μ' ένα επαρκές σύστημα κοινωνικών παροχών. Αυτός δεν είναι μόνο ένας τρόπος να επιτευχθεί εργατική πειθαρχία· είναι επίσης, ένας τρόπος να διατηρηθεί η προσήλωση στη δημοκρατία με οικονομική μεταρρύθμιση. Οι εργαζόμενοι πρέπει να έχουν την αίσθηση ότι έχουν ένα μερίδιο σ' ένα υγιές οικονομικά μέλλον. Εάν χάσουν τις επιδοτήσεις τους, έστω και πενιχρές, κατοικία και διατροφή, δωρεάν ιατρική περίθαλψη, παιδικούς σταθμούς, και ανώτερη εκπαίδευση, και αν διακινδυνεύσουν να μείνουν άνεργοι για να συνεισφέρουν σε μια μεγαλύτερη ώθηση του ΑΕΠ και σ' ένα καλύτερο ισοζύγιο πληρωμών χωρίς καθόλου προβλεπτά ευεργετήματα, θα αντισταθούν, όπως αυτοί πολύ καλά γνωρίζουν. Η αντίστασή τους θα μπορούσε να επιβραδύνει την ανάκαμψη ή και να απονεκρώσει τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Ακόμη κι αν οι οικονομικοί μεταρρυθμιστές και οι δημοκρατικοί πολιτικοί επιμείνουν, ότι το μόνο δυνατό μέλλον είναι αυτό που συνδέει τη δημοκρατία με τα δεινά των εργατών, τότε αυτό το ίδιο το κοινωνικό κίνημα που έφερε τη δημοκρατία, πιθανόν να τη ρίξει κι όλας.

Αλλά δε νομίζω ότι αυτό θα συμβεί. Πιο πιθανόν είναι η αναδυόμενη αλλά ομαλή πολιτική διαμαρτυρία να οδηγήσει σε σημαντικούς και απαραίτητους ελέγχους στην αγοραία δραστηριότητα, προωθώντας μια σοσιαλδημοκρατική μετάβαση. Οι φιλελεύθεροι θιασώτες της ελεύθερης αγοράς φυσικά, ανταπαντούν ότι ένα τέτοιο σύστημα θα εξουθενώσει την οικονομία και θα σταματήσει τις αλλαγές.

Είναι πέραν των ικανοτήτων μου να κρίνω την οικονομική πειστικότητα της κάθε θέσης, αν και με πολιτικά κριτήρια έχω την προτίμησή μου. Αυτό που περισσότερο με κεντρίζει ως κοινωνιολόγο της πολιτικής κουλτούρας, είναι ότι σ' αυτή τη συζήτηση αναφαίνεται ξανά μια διάκριση μεταξύ αριστεράς και δεξιάς, σε σχέση με την «άλλη Ευρώπη». Η αριστερά θέτει ιδιαίτερη έμφαση στην κοινωνική δικαιοσύνη και δημοκρατία, η δεξιά στο έθνος, την κοινωνική πειθαρχία και την αποτελεσματικότητα. Υπάρχουν ελπιδοφόρες και μη παραλλαγές σε αμφότερες αρι-

στερές και δεξιές θέσεις: αυταρχικές και δημοκρατικο-φιλελεύθερες (ελεύθερης αγοράς) θέσεις, και αυταρχικές και δημοκρατικές σοσιαλδημοκρατικές θέσεις. Οι αυταρχικοί φιλελεύθεροι, που έχουν ήδη αναφερθεί, ακολουθούν αυτό που θα μπορούσε να αποκληθεί το Χιλιανό μοντέλο. Καταλαβαίνουν ότι το έθνος δεν είναι ακόμη έτοιμο για τις ευθύνες της δημοκρατίας. Πρέπει πρώτα να πειθαρχηθεί. Στο όνομα της αποτελεσματικότητας, της εθνικής υπερηφάνιας κι επιβίωσης, ο λαός θα πρέπει να φιμωθεί και να διδαχτεί (ιδιαίτερα στην Πολωνία, όπου έχει αναπτύξει τόσο εντυπωσιακά όργανα αντίστασης). Στο άλλο άκρο του πολιτικού φάσματος, υπάρχει ένας αυταρχικός λαϊκισμός. Στην Πολωνία, ο ηγέτης του συνδικάτου που ιδρύθηκε για ν' αντικαταστήσει την Αλληλεγγύη από τη χούντα του Jaruzelski, Alfred Miodowicz, υποσχέθηκε πολεμική δράση εν όψει των οικονομικών μεταρρυθμίσεων. Η λογική δεν είναι μέρος του ρεπερτορίου του, αλλά οι απίθανες υποσχέσεις και απαιτήσεις. Σε συμμαχία όπως ήταν με τους σκληροπυρηνικούς του κόμματος, αυτό, το άλλοτε σχέδιο των μελών του *rolitburow*, φαίνεται να προσομοιάζει μ' ένα αριστερό Περονισμό, με αυταρχικά αιτήματα κατασκευασμένα στ' όνομα των μαζών. Πρέπει να τονιστεί ότι οι πιθανότητες επιτυχίας του είναι πολύ ελάχιστες. Η Πολωνική διάκριση μεταξύ αριστεράς και δεξιάς εμφανίζεται σ' ολόκληρο το Ανατολικό μπλοκ, μ' ενδιαφέρουσες ρευστές παραλλαγές. Έτσι για παράδειγμα στην Τσεχοσλοβακία και Ανατολική Γερμανία, τουλάχιστον αμέσως μετά τους μετασχηματισμούς τους, η ανοιχτή υιοθέτηση των σοσιαλιστικών πεποιθήσεων προφανώς είχε ακόμα κάποιο νόημα για τον πληθυσμό. Αλλά τα πράγματα άλλαξαν ταχύτατα. Στη Γερμανία, ένεκα της επίσημης διαφθοράς, μια διαδικασία ριζοσπαστικής απομυθοποίησης οδήγησε στη μαζική υποστήριξη της ενσωμάτωσης μέσα στη Δυτική Γερμανία. Στην Τσεχοσλοβακία, στην αρχή, σε αντίθεση με την Πολωνία, μόνο ένα μικρό ποσοστό του πληθυσμού ζητούσε την ιδιωτικοποίηση της οικονομίας. Αμέσως μετά τη Βελούδινη Επανάσταση, πάνω από το 90% ήθελαν είτε μια μικτή είτε μια σχεδιασμένη οικονομία. Ενώ η υποστήριξη για την ελεύθερη αγορά αυξήθηκε τότε, η υποστήριξη αυτή συνειδητά εξισορροπίστηκε μ' ένα ενδιαφέρον για την κοινωνική πρόνοια.

Μου φαίνεται ότι έπεται από τα ανωτέρω ότι αμφότεροι η Δυτική αριστερά και οι κοινωνικοί επιστήμονες γενικά πρέπει να διερωτηθούν: Τι είναι σοσιαλισμός σ' όλα αυτά; Είναι ένα πρόγραμμα σχεδιασμένης οικονομίας ή μιας μικτής οικονομίας, ή είναι, σύμφωνα με τις προτάσεις του Κουρον, μια ιδιωτικοποιημένη

οικονομία όπου γίνεται επιμελειμένα η προσπάθεια να αναδυθεί η δημοκρατία ως αυτοσκοπός, οικονομική ορθολογικότητα και κοινωνική δικαιοσύνη; Ως φιλοδοξία, με την ποικίλη εμπειρία της Ανατολικής Κεντρικής Ευρώπης στο νου, ο σοσιαλισμός θα μπορούσε να είναι οτιδήποτε απ' αυτά. Όμως, τότε σημαίνει κάτι το ιδιαίτερο; Και ακόμη αν είναι έτσι, τότε πώς διακρίνεται απ' αυτό που ονομάζουμε καπιταλισμό;

Υπάρχουν δύο τρόποι να απαντηθούν αυτά τα ερωτήματα. Ο ένας θα ήταν να ανασκουμπωθούμε θεωρητικά, ίσως με *Το Κεφάλαιο* στο χέρι, και προσεκτικά να καταλήξουμε σε νέες θεωρητικές διακρίσεις. Μπορούμε να προβάλουμε νέους τρόπους κατανόησης των κοινωνικών σχέσεων, όχι μόνο σε σχέση με τις πρακτικές κι εμπειρικές σχέσεις μεταξύ αγοράς και σχεδιασμού, οικονομίας και κράτους, αλλά επίσης και σε σχέση με τις κανονιστικές διαστάσεις αυτών των σχέσεων, για παράδειγμα, μεταξύ των ιδεωδών του σοσιαλισμού και ίσως ακόμη και του καπιταλισμού, ο οποίος μερικοί επιμένουν ότι αξίζει τουλάχιστον επεφημίας. Από την άλλη πλευρά, κι εμείς μπορούμε, όπως και οι άλλοι να κινηθούμε ενάντια στην ιδεολογία. Για να μιλήσω ειλικρινά, μπορούμε να παραιτηθούμε από τους «ισμούς», να καλοσωρίσουμε και να υποστηρίξουμε το τέλος της ιδεολογίας.

Πάνω σ' αυτό το θέμα, πιστεύω, υπάρχει σχεδόν καθολική συναίνεση στις μετα-ολοκληρωτικές καταστάσεις της Κεντρο-Ανατολικής Ευρώπης (τουλάχιστον σ' αυτές που έχουν κερδίσει εξουσία και δύναμη). Μια ολοκληρωτική κουλτούρα, με ιδεολογικές πολιτικές, επιστημονικές ουτοπίες, με πλήρεις προτάσεις λύσεων των σύνθετων κοινωνικών προβλημάτων, απορρίπτεται. Ο Vaclav Havel, ο τσέχος δραματουργός, πολιτικός θεωρητικός και νυν πρόεδρος της Τσεχοσλοβακίας, ποιητικότερα χαρακτήρισε αυτή την απόρριψη και τις συνέπειές της, όταν αυτή ήταν μόνο ένα όνειρο στα πλαίσια του ολοκληρωτικού ελέγχου. Στο κλασικό του κείμενο *Η Δύναμη των Αδυνάμων*, γραμμένο το 1978, ο Havel διηγείται την ιστορία ενός ιδιοκτήτη ενός μανάβικου, που τοποθέτησε στη βιτρίνα του το σύνθημα «Εργάτες όλου του Κόσμου, Ενωθείτε!». Αναλύοντας γιατί ο μανάβης έβαλε το σύνθημα αυτό στη βιτρίνα του, και τι θα του συνέβαινε αν το κατέβαζε, ο Havel φαινομενολογικά απεκάλυψε τη σύνθετη βάση του ολοκληρωτικού ελέγχου. Έδειξε πως η επίσημη γλώσσα και η ιδεολογία της διαπερνούσαν την καθημερινή ζωή, πως τα υποκείμενα ολοκληρωτικής καταπίεσης αποτελούσαν αυτή την καταπίεση. Υποστήριξε ότι οι συνηθισμένοι πολίτες, με το να συμμορφώνονται με το ολοκληρωτικό σύστημα, παίζοντας τους ρόλους

που οι αρχές απαιτούσαν, όχι μόνο επεβίωσαν το σύστημα αλλά και το αναπαρήγαγαν.

Όπως το θέτει ο Havel:

Τ' άτομα δε χρειάζονται να πιστεύουν σ' όλες αυτές τις μυστικοποιήσεις, αλλά πρέπει να συμπεριφέρονται σαν να τις πιστεύουν, ή να τα πηγαίνουν καλά μ' αυτούς που δουλεύουν μ' αυτές. Γι' αυτό το λόγο, όμως πρέπει να ζουν μ' ένα ψέμα. Δε χρειάζεται ν' αποδεχτούν το ψέμα. Είναι αρκετό γι' αυτούς να 'χουν αποδεχθεί τη ζωή τους με αυτό και μέσα σ' αυτό. Εξαιτίας αυτού ακριβώς του γεγονότος, τ' άτομα επιβεβαιώνουν το σύστημα, εκπληρούν το σύστημα, είναι το σύστημα.

Με τέτοιες διαπιστώσεις ο Havel καλούσε το λαό να «ζει στην αλήθεια», έξω από τα επίσημα ψέματα. Όταν οι γαιοπολιτικές καταστάσεις έκαναν δυνατή μια τέτοια δράση, ο κόσμος άλλαξε.

Η ταχεία αποσύνθεση των κομμουνιστικών καθεστώτων και κομμάτων, και η κατάρρευση του ολοκληρωτικού ελέγχου, είναι κατανοητές απ' αυτή την άποψη. Οι κοινοί άνθρωποι γνώριζαν ότι ζούσαν ένα ψέμα, και θα είχαν αναζητήσει μια εναλλακτική λύση, αλλά τη θεωρούσαν τόσο απίθανη που δεν το προσπάθησαν. Αλλά όταν παρουσιάστηκαν οι εναλλακτικές λύσεις καθεαυτές, τότε αυτοί έδρασαν («μέσα στην αλήθεια»), δηλαδή χωρίς προσφυγή στα επίσημα ιδεολογικά κείμενα. Έχω αναλύσει την κυνική διάρθρωση της επίσημης κουλτούρας, που στηριζόταν στη θία, ως μια λειτουργική νομιμοποίηση της δυσπιστίας στο Beyond Glasnost, και έχω υποστηρίξει ότι μια τέτοια κουλτούρα, που με τη θία ορίζει τη λογική, ήταν στο επίκεντρο του ολοκληρωτισμού και της αναπαραγωγής του. Τώρα διάφορες πολιτικές κουλτούρες, δημοκρατικές ή άλλες, αναφαινόνται, ενώ τα παλιά συνθήματα, φράσεις και οι λέξεις κλειδιά, απορρίπτονται, συμπεριλαμβανομένου και του σοσιαλισμού. Ο Havel πρόσφατα έγραψε:

Ο Gorbachev θέλει να σώσει το Σοσιαλισμό με την αγορά και την ελευθερία έκφρασης. Ο Li Peng σώζει το Σοσιαλισμό με τη σφαγή των φοιτητών και ο Ceausescu με το κύλισμα ενός οδοστρωτήρα σ' όλη τη χώρα του. Αξίζει πάντοτε να μην έχεις εμπιστοσύνη στα λόγια. Χάνεις λιγότερο από του να τους δίνεις υπερβολική εμπιστοσύνη.

Παίρνοντας υπ' όψιν το δίλημμά μας σε σχέση με τον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό, μου υπαγορεύει μια ξεκάθαρη πορεία δράσης (αν και υποπτεύομαι ότι αυτό δε συμβαίνει σε όλους

τους φανατικούς θιασώτες του σοσιαλισμού ή καπιταλισμού). Τα εμπειρικά και ιστορικά προβλήματα κατανόησης των ευκρινών σχέσεων μεταξύ αγοράς και σχεδιασμένης οικονομίας, οικονομίας και κράτους, μπορούν να ονομαστούν καπιταλισμός και σοσιαλισμός, ίσως ως ιδεότυποι με τη Βεμπεριανή έννοια, αλλά σίγουρα όχι ως ιδανικά με την πολιτικο-κανονιστική έννοια. Αναφορικά δε με αυτό το είδος των ιδανικών, είναι αυτά τόσο στενά αναμιγμένα στη σύγχρονη φρίκη, και τόσο απόμακρα και/ή αμφίβολα σχετιζόμενα μ' αυτό που ακόμη διακρίνει την πολιτική αριστερά από την πολιτική δεξιά. Αν η άνοδος και η πτώση του κομμουνισμού μας λέει κάτι, αυτό είναι ότι ο σοσιαλισμός δεν είναι η μαγική ράβδος που λύνει τα προβλήματα της κοινωνικής αδικίας, ανθρώπινης αναξιοπρέπειας, περιβαλλοντικής καταστροφής κ.λπ. Πράγματι, σε πολλές περιπτώσεις έκανε τα πράγματα πολύ χειρότερα. Κι ο Μαρξισμός, ιδίως της Λενινιστικής εκδοχής, έχει καταστεί μια πολιτική βδελυγμία.

Το τέλος των διχοτομήσεων

Ζούμε σ' ένα κόσμο όπου οι σύγχρονες ιδεολογίες έχουν φτάσει τα όριά τους. Αυτό, κι όχι το τέλος της ιστορίας (Fukuyama) ούτε η νίκη του φιλελεύθερου καπιταλισμού (Brzezinski), είναι που η πτώση του κομμουνισμού βασικά αποκαλύπτει. Αλλά το να λέμε ότι τώρα πράγματι αντιλαμβανόμαστε ένα «τέλος της ιδεολογίας» αυτό δε σημαίνει κι ένα τέλος στα σύγχρονα πολιτικά επιτεύγματα και στις φιλοδοξίες, ή τη λύση των συγχρόνων προβλημάτων. Απεναντίας το αντίθετο, το παραισθησιογόνο της ιδεολογίας τα έχει περισσότερο σκιάσει παρά φωτίσει, δυσκολέψει παρά βελτιώσει. Αν και οι θεμελιώδεις αρχές στο κέντρο της σύγχρονης πολιτικής θεωρίας (δηλαδή η ελευθερία, ισότητα, και δημοκρατία) είχαν απαιτητικά αντιμετωπιστεί από τις επικρατούσες ιδεολογίες, το πιο πρόσφατο παρελθόν μας έχει δείξει ότι τα πράγματα δεν ήταν ακριβώς έτσι. Οι ιδεολογικές εκτιμήσεις του κόσμου παρουσίασαν πέπλα άγνοιας κι αυταπάτης. Ορθολογικοποίησαν τις πολιτικές δραστηριότητες, αλλά είχαν πολύ λίγο να κάνουν με την επίλυση των ανθρωπίνων προβλημάτων ή με την προώθηση της ανθρώπινης δημιουργικότητας. Ακόμη, η ιδεολογική πολιτική δεν ήταν μόνο το κομμουνιστικό και Μαρξιστικό είδος. Ήταν και η πολιτική της εποχής μας, του ψυχρού πολέμου, του ελεύθερου κόσμου εναντίον του ολοκληρωτικού κόσμου. Το τέλος της ιδεολογίας σημαίνει την κατάρρευση των ευκόλων ιδεολογικών διχοτομήσεων, των κομμουνιστών και των αντικομ-

μουνιστών, των Μαρξιστών και αντι-Μαρξιστών. Αυτές οι ιδεολογικές διχοτομήσεις έχουν προσδιορίσει σε μεγάλο βαθμό την πολιτική, οικονομική και κοινωνιολογική μας έγκυρη γνώμη και κοινή λογική. Πρέπει να παλέψουμε να τις ξεπεράσουμε.

Αυτό που εννοώ δεν είναι τόσο προφανές όσο στην άμεση αντίδραση στην κομμουνιστική κατάρρευση. Μεταξύ των συντηρητικών, δύο αντιδράσεις εκδηλώθηκαν. Αφ' ενός υπήρξε πανηγυρισμός. Ο ψυχρός πόλεμος τέλειωσε. Η Δύση νίκησε. Ο καπιταλισμός, η δημοκρατία και η ελευθερία για πάντα θα ήταν πλέον ταυτόσημα. Αφ' ετέρου υπήρξε καχυποψία. Ο Gorbachev, ο πιο έξυπνος από τους κομμουνιστές τυράννους, ξεγελούσε τη Δύση, χρησιμοποιώντας τα συνθήματά της για να δυναμώσει την τυραννία του.

Η πολεμική εγρήγορση και διόγκωση θεωρούντο ως απαραίτητες στη νέα και πιο επικίνδυνη φάση του ψυχρού πολέμου, ιδιαίτερα επειδή εμφανιζόταν να 'χε τελειώσει ενώ πράγματι δεν είχε. Υπήρξαν φυσικά παραλλαγές αυτών των ακραίων θέσεων. Η πιο πρωτότυπη ήταν του Milton Friedman. Σ' ένα πολεμικό του άρθρο χρησιμοποίησε την πτώση των Μαρξιστικών-Λενινιστικών καθεστώτων για να θυμίσει στους αναγνώστες του ότι θα πρέπει να παλέψουν ενάντια στον εγχώριο (αμερικάνικο) σοσιαλισμό: στο ταχυδρομείο, στα δημόσια σχολεία, και σ' όλα τ' άλλα κυβερνητικά προγράμματα. Έχοντας κερδίσει τον ψυχρό πόλεμο διεθνώς, και έχοντας ως εκ τούτου χάσει τον πόλεμο στον ιδεολογικό τομέα, έλπιζε να τον διατηρήσει ζωντανό στο εσωτερικό μέτωπο. Επιχείρησε να οργανώσει έναν εσωτερικό ψυχρό πόλεμο.

Μεταξύ των (Αμερικανών) φιλελευθέρων, οι αλλαγές αντιμετώπιζονταν διαφορετικά. Ο πανηγυρισμός ήταν ο κανόνας, αλλά έτεινε να είναι ανάμικτος πολύ περισσότερο με έγνοια για την υποστήριξη και την εδραίωση των αλλαγών και για τη χρησιμοποίηση των γαιοπολιτικών ευκαιριών για αποστρατικοποίηση και αντιμετώπιση των πιεστικών εσωτερικών προβλημάτων. Οι φιλελεύθεροι, απ' ό,τι γνωρίζω χωρίς εξαίρεση, καταλάβαιναν ότι οι αλλαγές ήταν πραγματικές. Αλλά δεν κατάλαβαν τι ακριβώς είχε αλλάξει, και πόσο βαθιές ήταν οι αλλαγές. Πρωταρχικά εστίαζαν την προσοχή τους πάνω στην πεφωτισμένη Σοβιετική ηγεσία, ειδικότερα στον Gorbachev, και λιγότερο στους πολιτικούς, οικονομικούς, πολιτισμικούς μετασχηματισμούς. Αυτοί, κατά τη γνώμη μου, ήταν λιγότερο το άμεσο αποτέλεσμα της πολιτικής του Gorbachev και περισσότερο τ' αποτελέσματα των κοινωνικών δυναμικών που κατέστησαν την πολιτική του (ή άλλες πολιτικές πρακτικές που έμοιαζαν με τη δική του) εντελώς αναπόφευκτη (του-

λάχιστον όσο η πλήρης αναβίωση του Σταλινισμού, δηλαδή, η «Κινέζικη λύση», δεν ήταν η επιλεγμένη οδός). Εστιάζοντας στον Gorbachev και στους άλλους πολιτικούς ηγέτες, οι φιλελεύθεροι έλπιζαν να συνεχίσουν την ήδη υπάρχουσα πολιτική τους ατζέντα: αύξουσα διεθνή κατανόηση, αποστρατικοποίηση, και στο εσωτερικό, κοινωνική δικαιοσύνη και πρόνοια.

Τέτοιοι συνηθισμένοι στόχοι δεν ήταν μια ρεαλιστική επιλογή για τους ριζοσπάστες της αριστεράς, αν και φυσικά η ιδεολογική άρνηση είναι πάντα μια δυνατότητα. Η αποτυχία του «πραγματικά υπαρκτού σοσιαλισμού» (όπως έχει αποκληθεί από εκείνους που επιθυμούσαν να διακρίνουν μεταξύ πραγματικότητας και των ονείρων τους) υπήρξε τόσο πλήρης που δεν είναι πλέον δυνατόν πια να αποκρουφθεί η συσχέτιση ονείρου και πραγματικότητας. Η πτώχευση της ταξικής ανάλυσης ως ολοκληρωτικής εξήγησης της κοινωνικής ζωής και της πολιτικής δράσης είναι τώρα ξεκάθαρη. Η κατάργηση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων δεν έχει επιλύσει όλα τα κοινωνικά δεινά. Φυλετικές και εθνικιστικές συγκρούσεις, περιβαλλοντική υποβάθμιση, ανεπαρκής εκπαίδευση και ιατρική περίθαλψη και μεγάλες οικονομικές ανισότητες έκαναν τον καπιταλισμό να επιζήσει μακρότερο. Σε μερικές περιπτώσεις τα πράγματα πήγαν ακόμη χειρότερα.

Η Δυτική κομμουνιστική αριστερά τώρα φαίνεται γελοία. Αλλά ακόμη και η μη κομμουνιστική αριστερά έχει τα προβλήματά της. Πρέπει να συμβιβαστεί με τη συντριπτική μαρτυρία ότι ο σοσιαλισμός δεν είναι ένα ανώτερο στάδιο της ανθρώπινης ανάπτυξης. Μερικοί από την αριστερά αγνοούν τις συνέπειες των προσφάτων γεγονότων, προσπαθώντας να βρουν κάποια εξήγηση για τη σπουδαιότητα των αλλαγών. Σύμφωνα με τον Paul Sweezy, πήρε αιώνες από στροφές και γυρίσματα στον καπιταλισμό για ν' αναδυθεί και να εδραιωθεί. Πώς μπορούμε να περιμένουμε περισσότερα από το σοσιαλισμό;

Αλλά εκείνοι στην αριστερά που ενδιαφέρονται πιο ειδικά και συγκεκριμένα για την κοινωνική δικαιοσύνη, τη δημοκρατία, και την αξιοπρέπεια των κοινών ανδρών και γυναικών, που δεν σκέφτονται με όρους χιλιετηρίδων, χειροκροτούν τις αλλαγές στην Ανατολή και τώρα πρέπει να διερευνήσουν τις συνέπειές τους για τη Δύση. Πρέπει αυτοί (εμείς) να διερευνήσουν πως οι μεγάλες αρχές και παραδόσεις της αριστεράς μπορούν να πραγματοποιηθούν χωρίς εξάρτηση από ιδεολογικές πεποιθήσεις.

Οι συντηρητικοί και φιλελεύθεροι που πανηγυρίζουν τη νίκη «μας» στον ψυχρό πόλεμο παραβλέπουν το γεγονός ότι ο Mikhail Gorbachev, όπως αυτός έχει τόσο συχνά διακηρύξει, είναι ένας

κομμουνιστής που δεν έχει σκοπό την κατάλυση της Σοβιετικής Ένωσης ή του κομμουνισμού. Οι συντηρητικοί απ' την άλλη, που ρεαλιστικά υπογραμμίζουν αυτό το γεγονός, και ως εκ τούτου καλούν σε επαγρύπνιση, ελαχιστοποιούν τη σπουδαιότητα των τεραστίων αλλαγών. Παρ' όλα αυτά, οι «πανηγυρίζοντες» και οι «επαγρυπνούντες» χαρακτηρίζονται ακόμη από κοινές ψυχροπολεμικές διχοτομήσεις. Οι πανηγυρίζοντες παρατηρούν την απελευθέρωση σχεδόν όλων των πολιτικών κρατουμένων, την εμφάνιση ενός εντυπωσιακά ελεύθερου τύπου, την τίμια επανεκτίμηση των ιστορικών διαστρεβλώσεων και θηριωδιών, την ανάπτυξη ελεύθερης λογοτεχνίας και καλλιτεχνικής ζωής, και τη θεμελιώδη έρευνα για τις οικονομικές και δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις, και αντιλαμβάνονται σ' όλα αυτά την ανάπτυξη μιας ελεύθερης, δημοκρατικής και καπιταλιστικής τάξης, ακριβώς όπως η δική μας. Διατηρούν διχοτομικούς ιδεολογικούς χάρτες. Μια χώρα για αυτούς είναι: ελεύθερη ή ολοκληρωτική· δημοκρατία ή δικτατορία· καπιταλιστική ή σοσιαλιστική (ή «κομμουνιστική»). Από τότε που η Σοβιετική Ένωση και ιδιαίτερα οι Κεντρο-Ανατολικοί Ευρωπαίοι γείτονές της θεμελιωδώς αλλάζουν, ακολουθώντας την οδηγία του ψυχρο-πολεμικού χάρτη, οι χώρες αυτές γίνονται ακριβώς όπως η δική μας. Η ιδεολογία μας λέει ότι ο πόλεμος τέλειωσε. Μπορούμε λοιπόν να πανηγυρίσουμε. Οι επαγρυπνούντες χρησιμοποιούν τον ίδιο χάρτη, αλλά είναι θετικά καθαρολάτρες. Γνωρίζουν ότι ο καπιταλισμός, η δημοκρατία και η ελευθερία, όπως αυτοί (ιδεολογικά) τα καταλαβαίνουν, δεν έχουν σταθερά θεσμοθετηθεί στην Κεντρο-Ανατολική Ευρώπη, αφήνοντας κατά μέρος τη Σοβιετική Ένωση, έτσι ξέρουν ότι ο κομμουνιστικός κίνδυνος ακόμη ελλοχεύει. Μπορεί να κερδίζουμε τον πόλεμο, αλλά αυτός δεν έχει ακόμη κερδηθεί.

Από τη σκοπιά της αριστεράς, τέτοιες ψυχροπολεμικές νοητικές ασκήσεις απορρίπτονται· ο ιδεολογικός τους τύπος είναι προφανής. Η δημοκρατία δεν ισούται με τον καπιταλισμό. Καπιταλισμός, υποτιθέμενα η φυσική κατάληξη της οικονομικής μεταρρύθμισης, υπάρχει όχι μόνο στη Δυτική Ευρώπη, Βόρειο Αμερική και Ιαπωνία· βρίσκεται επίσης στη Βραζιλία, Χιλή, και Νότιο Αφρική. Η επιδιωκόμενη οικονομική αποτελεσματικότητα δημιουργεί όχι μόνο «την αναζήτηση της ευτυχίας» αλλά επίσης ανθρώπινη υποβάθμιση. Εάν ο καπιταλισμός και η ελεύθερη επιχείρηση ήταν όλα τα ψυχροπολεμικά υπερασπιστικά αιτήματα, γιατί τότε η ευρεία έκκληση για σοσιαλισμό και Μαξισμό; Ακόμη, τι είδος δημοκρατίας είναι αυτό που φαίνεται να καθιστά προϋπόθεση για πολιτικό αξίωμα και αποτελεσματικότητα τον

πλούτο ή τη σοβαρή υποστήριξη από τους πλούσιους; Πόσοι άνθρωποι μετρίων εισοδημάτων υπάρχουν στην Αμερικάνικη Γερουσία ή στη Βουλή των Αντιπροσώπων; Ποια επιρροή έχει ένας κοινός πολίτης συγκριτικά με μια μεγάλη επιχείρηση και τους πολιτικούς υποστηρικτές της; Είναι μια κοινωνία ελεύθερη όταν δεν μπορεί να διακρίνει και ηθελημένα να υποστηρίξει την πολιτισμική αξία στα καλλιτεχνικά και διανοητικά έργα, πέραν από την αξία της αγοράς; Πράγματι, στην «ελεύθερη» Αμερικάνικη κοινωνία, πολλοί υπεύθυνοι διανοούμενοι –π.χ. ο Edward Banfield– επιχειρηματολογούν εναντίον μιας τέτοιας υποστήριξης στο όνομα της ελευθερίας. Γι' αυτούς τελικά, όλες οι ελευθερίες θεμελιώνονται στην ελευθερία της περιουσίας, για τους έχοντες περιουσία, αποκαλύπτοντας έτσι, από τη σκοπιά της αριστεράς, την ιδεολογική τους στάση.

Μ' αυτό το είδος διαπιστώσεων είναι που ξεκίνησε η αριστερή ιδεολογική κριτική. Ο Marx υποστήριζε ότι οι νέοι Εγγελιανοί πράγματι στήριζαν την υπάρχουσα κοινωνική τάξη, ακόμη κι όταν εμφανίστηκαν να την κριτικάρουν. Αλλά μετά τον Marx, κάτι αστείο συνέβη στο διάβα της ιδεολογικής οδού. Η κριτική πρακτική έγινε μια θετική επιχείρηση. Ο Lenin γνώριζε όχι μόνο ότι οι καπιταλιστές και οι μισθωμένοι διανοούμενοι τους παραμόρφωναν την πραγματικότητα, γνώριζε επίσης ότι η εργατική τάξη αφέθηκε στα δικά της τεχνάσματα, αποδέχτηκε τις παραμορφώσεις και τις διόγκωσε (στη συνδικαλιστική συνείδηση). Ως εκ τούτου χρειαζόταν να οδηγηθεί από επαγγελματίες επαναστάτες, που μπορούσαν να δώσουν στις μάζες τις σωστές ιδεολογικές θέσεις κι ερμηνείες. Συνεπώς ο κομματικός ιδεολόγος είναι μια κύρια πολιτική μορφή.

Άλλες ιδεολογίες και ιδεολογικοποιημένες κριτικές ακολούθησαν από τότε. Ο Μαρξισμός έγινε ο Μαρξισμός-Λενινισμός του Στάλιν. Ο Μουσσολίνι έδωσε στον κόσμο το φασισμό, και ο Χίτλερ τον εθνικο-σοσιαλισμό. Αυτές οι ολοκληρωτικές ιδεολογίες προσδιόρισαν και παρήγαγαν τη βαρβαρότητα του εικοστού αιώνα. Είπαν την πλήρη αλήθεια για τον κόσμο, το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, στη βάση ενός κρισίμου θέματος (τάξη, φυλή, ή έθνος) για όλες τις ανθρώπινες προσπάθειες. Επέβαλαν τις αλήθειες τους μ' ένα κτηνώδη τρόπο. Η βία όριζε τη λογική. Οι απόλυτες αλήθειες τους κατέστρεψαν την κριτική λογική. Η ολοκληρωτική ιδέα της προόδου, για αυτούς εκτός από τη μεγαλομανία τους απέκρυπτε μια κεντρική σύγχρονη αναγεννησιακή ιδέα.

Αλλά η ιδεολογία έκανε πολύ περισσότερα από του να δια-

βρώσει άμεσα τα όνειρα του Διαφωτισμού για τη λογική και την πρόοδο. Οι ιδεολογικοί ορισμοί της πολιτικής και της κουλτούρας ήσαν πλέον γενικά διαδεδομένοι. Στην πρακτική πολιτική, όλες οι πολιτικές ιδέες και αρχές, ή τα σύνολα ιδεών και αρχών, έγιναν ταυτόσημα με ιδεολογίες. Θυμηθείτε τη συζήτηση μεταξύ του Μιχαήλ Δουκάκη και του George Bush. Ο Δουκάκης υπεστήριζε ότι η προεδρική εκλογική εκστρατεία δεν αφορούσε τις ιδεολογίες αλλά τις ικανότητες. Ο Bush επιχειρηματολογούσε υπέρ της ιδεολογίας. Κανένας τους δεν ασχολήθηκε με πολιτικές ιδέες και αρχές μ' ένα λογικό τρόπο.

Σ' ένα πιο εκλεπτυσμένο επίπεδο, πολιτικοί επιστήμονες και κοινωνιολόγοι επίσης ταυτίζουν τις ιδέες με την ιδεολογία. Ερμηνεύουν σαφείς πολιτικές αρχές και ιδέες ως ορθολογικοποιήσεις για ανταγωνιστικά συμφέροντα. Η κοινωνική ισχύς ευρίσκεται πίσω από την πολιτική έκφραση. Οι πολιτικές ιδέες δεν είναι τίποτα άλλο από εργαλεία για την πραγματοποίηση συγκεκριμένων συμφερόντων. Τα συμφέροντα είναι πραγματικά. Οι ιδέες είναι ιδεολογίες. Έτσι, αν και ο Daniel Bell επέμενε στα τέλη της δεκαετίας του '50, όπως εγώ υποστηρίζω εδώ, ότι η ιδεολογία είχε ή θα έχει τελειώσει, οι κριτικοί κοινωνικοί επιστήμονες της δεκαετίας του '60 «ήξεραν καλύτερα». Ανέλυσαν το «τέλος της ιδεολογίας» ως ιδεολογία δείχνοντας ότι αυτή ήταν μια ορθολογικοποίηση του κρατούντος συστήματος, εξυπηρετώντας τα συμφέροντα των κυρίαρχων κοινωνικών τάξεων.

Σ' αυτό υπάρχει σύγχυση, σ' αμφότερες και στην πολιτική της καθημερινής ζωής και στην ακαδημαϊκή ζωή. Οι πολιτικοί και οι ακαδημαϊκοί δεν εκτιμούν τη διαφορά μεταξύ πολιτικών ιδεών και ιδεολογιών, κι έτσι, δεν καταλαβαίνουν πώς η ιδεολογία μπορεί να τελειώσει. Το λάθος, από τον Marx και μετά, της ιδεολογικής κριτικής, και σ' ένα μεγάλο βαθμό της κοινωνιολογίας της γνώσης, είναι ότι θεωρούν το συσχετισμό μεταξύ συμφερόντων και ιδεών ως καθοριστικό, με τα συμφέροντα να παράγουν τις ιδέες. Το λάθος των πολιτικών μας είναι ότι μεταχειρίζονται όλες τις ιδέες σαν υλικό για προεκλογικά συνθήματα. Έτσι, οι πολιτικές ιδέες, επειδή δε λαμβάνονται συχνά σοβαρά υπ' όψιν, είτε στην πολιτική είτε στην ακαδημαϊκή αρένα, δεν μπορούν να διακριθούν από τις ιδεολογίες. Ωστόσο θα πρέπει να διακρίνονται, αλλιώς, όπως τελειώνει η ιδεολογία, έτσι θα ξαναρχίσει πάλι – ίσως σ' ένα μεταμοντέρνο πακέτο.

Ενώ η πιο ισχυρή και αξιόμεμπτη ιδεολογική αντίδραση στο Μαρξισμό-Λενινισμό ήταν ο μεσοπολεμικός φασισμός στις διάφορες μορφές του, στη μεταπολεμική περίοδο, κατά το ψυχρό

πόλεμο, ο φασισμός αντικαταστάθηκε από αλλόκοτα ιδεολογικά υβρίδια –φιλελεύθερου και συντηρητικού αντικομμουνισμού. Η βασική αλήθεια του αντικομμουνισμού ήταν η βαθιά δομή της πολιτικής. Η πολιτική στρεφόταν γύρω από τη μεγάλη μάχη μεταξύ του ελεύθερου κόσμου και του κομμουνισμού. Η καλή αντικομμουνιστική μάχη (Αμερικάνικη κακογουστιά, κατά τον Τσέχο πρόσφυγα συγγραφέα Milan Kundera), ήταν η βάση μιας ευρείας συναίνεσης στην Αμερική, τουλάχιστον έως τον πόλεμο στο Βιετνάμ. Ακόμη κι όταν αυτός ο πόλεμος κλιμακώθηκε και μετά που τέλειωσε, προσπάθειες ν' αναπτυχθούν εθνική εσωτερική κι εξωτερική πολιτική χωρίς να λαμβάνουν υπ' όψιν την αντικομμουνιστική πάλη απέτυχαν. Ο George McGovern ηττήθηκε αποφασιστικά στις εκλογές, και οι προσπάθειες του Jimmy Carter να επιδώσει μια εξωτερική πολιτική επικεντρωμένη στ' ανθρώπινα δικαιώματα (χωρίς διάκριση μεταξύ δυσάρεστων, δηλαδή αυταρχικών φίλων και κομμουνιστών εχθρών) και μια εσωτερική πολιτική μ' επίκεντρο τη φροντίδα για κοινωνική δικαιοσύνη και οικονομική αποδοτικότητα ήταν αναποτελεσματική. Έτσι, μια ευρεία κλίμακα κοινωνικοπολιτικών σχεδιασμών στρεφόταν γύρω από τον αντικομμουνισμό, και κατά την περίοδο της ψυχροπολεμικής συναίνεσης (1948-68) και κατά την εσωτερική ψυχροπολεμική διαπάλη (1968-88). Επιχειρήματα υπέρ και πολιτικές που υποστήριζαν την ελεύθερη επιχείρηση, μεταρρυθμίσεις στην κοινωνική πρόνοια κι εκπαίδευση, και η κατασκευή ταχέως οδικού δικτύου, μεταξύ πολλών άλλων, ήταν μέρος, και στην πράξη αποτελούσαν την αντικομμουνιστική πάλη.

Γι' αυτό η αντίδραση των συντηρητικών και φιλελευθέρων στην πτώση των Μαρξιστικών-Λενινιστικών καθεστώτων είναι τόσο θολή. Αντικομμουνιστές και κομμουνιστές, αριστεροί, κεντρώοι και δεξιοί, όλοι χρειάζονται το φάντασμα του κομμουνισμού. Χωρίς αυτό, η πολιτική δεν έχει ιδεολογικό νόημα. Το ότι ακόμη η πολιτική μπορεί και πρέπει να έχει νόημα, μας προσκαλεί να επανεισάγουμε σοβαρές πολιτικές ιδέες και πειστικά ανθρώπινα ενδιαφέροντα στην πολιτική μας ζωή, εισηγούμενοι μια μετα-ολοκληρωτική πολιτική.

Μ' αυτά δεν υποστηρίζουμε ότι η Μαρξιστική θεωρητική παράδοση δε συνεισφέρει σε μια περιορισμένη κατανόηση των δομών και δυναμικών της πολιτικής και οικονομικής με τις άλλες διαστάσεις της ανθρώπινης ζωής. Ο χαρακτήρας των κοινωνικών τάξεων και της κοινωνικής δομής, τα προβλήματα των ιδεολογιών και πολιτισμικών παραδόσεων, η εμφάνιση ενός σχετικά αυτόνομου κράτους, και τα συστημικά χαρακτηριστικά των διεθνών

οικονομικών σχέσεων μπορούν κι έχουν ανακοινωθεί από Μαρξιστικές διανοητικές παραδόσεις. Ακόμη η επιδίωξη μιας τέτοιας ακαδημαϊκής γνώσης δεν είναι μια αντικατάσταση πολιτικής προσήλωσης, ούτε μπορεί επαρκώς να υποκαταστήσει άλλες ανταγωνιστικές διανοητικές παραδόσεις. Τελικά, υποστηρίζω, ακολουθώντας τις ενοράσεις των μετα-ολοκληρωτικών μου δασκάλων, ότι ο Μαρξισμός ανήκει στην ακαδημαϊκή παράδοση, στο πεδίο της διανοητικής έρευνας, συζήτησης, και αμφισβήτησης, κι εμπλουτίζει ίσως την πολιτική κάποιων, αλλά δεν είναι ένα υποκατάστατο της πολιτικής, όπως είναι η περίπτωση όπου ο Μαρξισμός γίνεται η οργανωσιακή θεωρία μιας κοινωνίας. Κι ο σοσιαλισμός, ακόμα και ιδεατά, σε αντίθεση με τον «πραγματικά υπαρκτό σοσιαλισμό», είναι μια λέξη απέναντι στην οποία εμείς, όπως επίσης κι αυτοί, θα 'πρεπε να δυσπιστούν (τουλάχιστον λίγο πιο πολύ απ' ότι μερικοί από εμάς κάνουν).

Ένα νέο πολιτικό πεδίο

Αλλά τι είναι η Κεντρο-ευρωπαϊκή μετα-ολοκληρωτική πολιτική; Πολλοί στη Δύση, και στην αριστερά και στη δεξιά, θα μας έκαναν να πιστεύσουμε ότι είναι ακριβώς η αστική φιλελεύθερη δημοκρατία. Ίσως, για μερικούς, κι εγώ ο ίδιος να το έχω από απροσεξία επιβεβαιώσει. Αλλά με το ν' απορρίπτουμε την ιδεολογία, ή την προτεραιότητα μιας ειδικής πνευματικής παράδοσης για την κατανόηση της πολιτικής, δηλαδή του Μαρξισμού ή του αντι-Μαρξισμού, ή μια οικονομική τυπολογία (καπιταλισμός εναντίον σοσιαλισμού) ως οδηγό πολιτικής δράσης, στην παρούσα πολιτική μας κατάσταση, δεν υποστηρίζουμε ότι ο καπιταλισμός νίκησε το σοσιαλισμό, ή ο ένας ή ο άλλος τύπος αντι-Μαρξισμού, το Μαρξισμό· υποστηρίζουμε τη συγκρότηση ενός νέου πολιτικού πεδίου, όπου η δημοκρατία είναι ένα αναζωογονημένο πολιτικό ιδανικό με πολύ σημαντικούς οικονομικούς, πολιτικούς και πολιτισμικούς περιορισμούς. Ας αναλογισθούμε αυτούς τους περιορισμούς, κι έπειτα ας σκεφτούμε και για τους εαυτούς μας.

Εάν ο «μη σοσιαλισμός», η αφετηρία για την Πολωνική οικονομική μεταρρύθμιση, θεωρείται έξω από τα πλαίσια της σοσιαλιστικής/καπιταλιστικής τυπολογίας, τότε οι Πολωνοί πολιτικοί και οικονομικοί φορείς πρέπει ν' αντιμετωπίσουν μια σειρά πρακτικών προβλημάτων, κανένα των οποίων δεν έχει εύκολες ή αυτονόητες λύσεις. Αλλά ο Jeffrey Sachs του Harvard, ένα παιδί θαύμα στην οικονομική μεταρρύθμιση –και οικονομικός σύμβουλος της Πολωνικής κυβέρνησης– θέλει να τα αντιμετωπίσει με τη μαγεία

της αγοράς. Με αξιοσημείωτη άγνοια για το πως λειτουργεί (ή δε λειτουργεί) η παρούσα Πολωνική οικονομία, ποιούς πόρους έχουν οι Πολωνοί, και ποιες είναι οι άμεσες ανάγκες τους, ο Sachs προτείνει ριζοσπαστικές λύσεις για σύνθετα προβλήματα με βάση απλές προτάσεις. Από τη σκοπιά μου, αυτός αντιπροσωπεύει για την Πολωνία ένα νέο ολοκληρωτικό πειρασμό του είδους *laissez-faire*. Ο Sachs είναι σίγουρος ότι όταν η αγορά δείχνει τι είναι αποδοτικό, η υπάρχουσα πολιτική γραφειοκρατία μπορεί να πειθαρχηθεί από την αγορά, κι όχι το αντίθετο. Η διευθυντική γνώση θα εμφανιστεί όταν υπάρξει ανάγκη, όπως και η στέγαση. (Όχι μόνο υπάρχει στην Πολωνία φοβερή έλλειψη στέγης, αλλά ακόμη και γι' αυτούς που έχουν επαρκή στέγαση, αυτή είναι συχνά μια σχεδόν μη αποδοτική οικονομική επιχείρηση, όχι βέβαια για όσους έχουν οικονομική δυνατότητα). Ακόμη, δεν παίρνει σοβαρά υπ' όψιν του, ότι οι πρόσφατα οργανωμένοι και ισχυροί πολίτες, ειδικά της Αλληλεγγύης, δεν πρόκειται να δεχτούν για τους εαυτούς τους έναν ορισμό, που τους θεωρεί απλώς ένα στοιχείο της παραγωγής που πρέπει να τεθεί υπό έλεγχο. Ούτε ο σοσιαλισμός ούτε ο καπιταλισμός, ως οικονομικά ή κοινωνικά μοντέλα, θα ανταποκριθούν σε τέτοιες συνθετότητες. Μάλλον, θ' απαιτηθεί ρεαλιστική πολιτική και οικονομική δράση μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες.

Στην Τσεχοσλοβακία, ίσως θέλουν ν' αποκαλέσουν μια τέτοια δράση δημοκρατικό σοσιαλισμό ή σοσιαλδημοκρατία. Στην Ουγγαρία, ίσως να την αποκαλούν «ούτε σοσιαλισμό ούτε καπιταλισμό». Στην Πολωνία, θα την ονομάζουν ίσως καπιταλισμό. Αλλά ο τύπος των οικονομικών μεταρρυθμίσεων, πιθανώς θα είναι ο ίδιος. Φυσικά, επειδή η Ανατολική Γερμανία δεν μπόρεσε να διατηρήσει τη σοσιαλιστική ταμπέλα, αυτή θα εξαφανιστεί και στη Σοβιετική Ένωση, όπου η δυσπιστία στον καπιταλισμό και στους καπιταλιστές φαίνεται να είναι ακόμη ζωντανή, κι όπου η ιδέα του σοσιαλισμού και της ενότητας των δημοκρατιών της είναι προφανές ότι παραμένει μεταξύ της συντήρησης και της κατάρρευσης μιας πολιτικής δομής 19ου αιώνα ο σοσιαλιστικός μύθος πρέπει να διατηρηθεί ζωντανός. Αλλά αυτός είναι σοσιαλισμός με την αρνητική έννοια του Havel.

Η πραγματική πρόκληση είναι αν μια ρεαλιστική οικονομική πολιτική, μαζί με μια δημοκρατική πολιτική με πολιτισμικές, θρησκευτικές, και ατομικές ελευθερίες, μπορεί να υποστηριχθεί σε αντιπαράθεση με λιγότερο επιθυμητές εναλλακτικές λύσεις στον καταρρέοντα ολοκληρωτισμό, όπως ειδικότερα ο αυταρχικός εθνικισμός και ο τεχνοκρατισμός. Δυσάρεστοι εθνικισμοί είναι

ορατοί παντού, από τα Βαλκάνια και τη Βαλτική μέχρι το Μπακού. Ο τεχνοκρατισμός μπορεί να εμφανιστεί στον όχι και τόσο μακρινό ορίζοντα με τη μορφή των αποκαλούμενων φιλανθρωπικών δικτατοριών.

Για μακρό χρόνο δημοκράτες και εθνικιστές μπορούσαν να μάχονται μαζί τον καλόν αγώνα ενάντια στους ολοκληρωτιστές· ο Solzhenitsyn και ο Sakharov μαζί· αλλά τώρα οι εντάσεις μεταξύ τους είναι πιθανώς πιο σημαντικές απ' εκείνες που υπάρχουν μεταξύ αυτών και των ολοκληρωτικών κομμάτων που κατάρρευσαν. Η Γιουγκοσλαβία αποδεικνύεται μια μυθική πολιτική οντότητα. Ο εμφύλιος πόλεμος μαίνεται στο κάτω άκρο της Σοβιετικής Ένωσης. Στην Εσθονία, Λετονία και Λιθουανία ζητούν αυτονομία και στην ουσία τη διάλυση της Ρωσικής αυτοκρατορίας, κάτι που η Σοβιετική elite αρνείται να κάνει. Στην Πολωνία και στην Ουγγαρία, ένα κύριο –αν όχι το κύριο– πολιτικό σχίσμα είναι μεταξύ των ξενόφobων εθνικιστών και των με Ευρωπαϊκό προσανατολισμό δημοκρατών και στην Πολωνία μια μυστικοποιημένη πολιτική αναμιγνύεται. Σε ολόκληρο το πρώην ανατολικό μπλοκ, εθνικιστικές δυνάμεις σύγκρουσης κι αποδιάρθρωσης γίνονται αισθητές, οι οποίες σαφώς πηγάζουν από μακραιώνες αλλά κι επί μακρόν αδρανείς παραδόσεις.

Παρ' όλα αυτά, υπάρχει κάποια ελπίδα. Ανάμεσα στο σχετικά απόμακρο παρελθόν και σ' ένα αυταρχικό εθνικιστικό μέλλον, βρίσκεται η απόρριψη της ιδεολογίας και οι ευαισθησίες τέτοιων πολιτικά δραστήριων προσώπων, θεωρητικών και συγγραφέων όπως ο Vaclav Havel, ο Adam Michnik, και ο George Konrad. Αυτοί δημιούργησαν μια δημοκρατική κουλτούρα αντιπολίτευσης, ένα μετα-ολοκληρωτικό πνεύμα, που όπως έχω πει στο βιβλίο μου *Beyond Glasnost*, διαπερνά τις εθνικιστικές ιδιαιτερότητες. Ίσως να μην πετύχουν στη μάχη τους, που είναι, μάλιστα, τελικά από τ' αριστερά, αλλά αυτό που έχει σημασία είναι οι κοινές θέσεις τους όπως και οι πρώιμες νίκες τους. Ο Michnik και ο Kuron νίκησαν στις εκλογικές αναμετρήσεις, έδρες στη Βουλή όχι ενάντια σε κομματόσκυλα αλλά έναντι υποψηφίων με ισχυρά ανεξάρτητα πολιτικά πιστοποιητικά, που είχαν την υποστήριξη της εκκλησίας, και που χρησιμοποίησαν όχι μόνο την εκκλησία και τον εθνικισμό εναντίον τους, αλλά επίσης (κάκιστα) τον αντισημιτισμό κι ακόμη το θέμα των εκτρώσεων. Η κοσμοπολίτικη πτέρυγα της Ουγγρικής αντιπολίτευσης νίκησε στην εκστρατεία της για το δημοψήφισμα σχετικά με τον προγραμματισμό των προεδρικών εκλογών, όχι μόνο εναντίον του μεταρρυθμισμένου πρώην επισήμου κόμματος (των τωρινών Σοσιαλιστών), αλλά επίσης εναν-

τίον ενός εθνικισμού προφανώς πιο ευρείας βάσης, μια πραγματικά λαϊκίστικης Ουγγαρέζικης αντιπολίτευσης. Και ο Vaclav Havel, με μian έννοια ο δημιουργός της μετα-ολοκληρωτικής δημοκρατικής πολιτικής είναι ο πρόεδρος της Τσεχοσλοβακίας (κατά μεγάλη αντιστοιχία με την παράδοση του Masaryk). Υπάρχει, εν συντομία, μια σημαντική δημοκρατική δύναμη στην Κεντρο-Ανατολική Ευρώπη.

Αντίθετα με τους φιλελευθέρους του *laissez-faire*, που φοβούνται τη δημοκρατία στην Ανατολική Ευρώπη όπως στη Λατινική Αμερική και αλλού, η δημοκρατία είναι όχι μόνο δυνατή, αλλά μπορεί πολύ καλά να είναι και απαραίτητη για τον οικονομικό εκσυγχρονισμό. Οι αλλαγές απαιτούν λαϊκή υποστήριξη, και δεδομένης της μακράς και λυπηρής εμπειρίας με τον κομμουνισμό ως αγαθοεργής δικτατορίας, μια νέα φιλελεύθερη ή τεχνοκρατική δικτατορία δε θα προκαλούσε αυτή την υποστήριξη. Απόπειρες να συνυπάρξουν οικονομική μεταρρύθμιση, δημοκρατία και κοινωνική δικαιοσύνη θα προξενούσαν πάρα πολύ μεγάλη αντιπαλότητα, αλλά είμαι πεπεισμένος ότι θετική αλλαγή δεν μπορεί να επιτευχθεί με κανέναν άλλον τρόπο.

Έτσι, πώς θα μπορούσαμε να δράσουμε και να αντιδράσουμε στη Δύση; Πρώτα και κύρια, δε θα 'πρεπε να συγκεντρωθούμε υπερβολικά στα προβλήματα της τάξης και αταξίας. Ζούμε τώρα σε μια νέα περίοδο, κι αυτό είναι αποπροσανατολιστικό. Οι παλιές διακρίσεις μερικές φορές δεν ισχύουν (καπιταλισμός εναντίον σοσιαλισμού), ή τουλάχιστον όχι με το συνήθη τρόπο (αριστερά εναντίον δεξιάς). Μερικοί ψυχρο-πολεμιστές γίνονται ήδη νοσταλγοί των παλιών καλών ημερών όταν ήξεραν που ευρίσκοντο. Είχαν την κακιά αυτοκρατορία τους, και ήξεραν τι να κάνουν. Αλλά η αταξία στα πλαίσια του εποχιακού μετασχηματισμού είναι αναγκαία, όπως είναι κι οι συγκρουόμενες γνώμες απαραίτητες για μια ζωντανή δημοκρατία. Δε θα 'πρεπε να ανησυχούμε με τόσο άγχος για τις αναταράξεις της μεταρρυθμιστικής διαδικασίας γιατί η μεταρρύθμιση είναι ταραχώδης. Δυσάρεστες απόψεις θα εκφραστούν, υποβόσκουσες συγκρούσεις θα εκδηλωθούν ανοικτά. Δεν είναι συνετή πορεία το να δοθεί τόσο γρήγορα υποστήριξη σ' αυτούς που υπόσχονται να ελέγξουν πολιτικά τα γεγονότα, άσχετα αν αυτοί είναι οι άκαμπτοι ηλικιωμένοι άνδρες της Beijing ή ο κυρίαρχος πολιτικός στο Κρεμλίνο.

Πρόσφατα, έχω πολύ συχνά ακούσει ανθρώπους από την αριστερά, τη δεξιά και το κέντρο να εκφράζουν μια απεριόριστη υποστήριξη για τον Mikhail Gorbachev. Πολύ γρήγορα του αποδίδονται τιμές για τόσα πολλά, και θεωρείται ουσιώδης για ένα ευ-

τυχές μέλλον. Στον ημερήσιο τύπο, οι μόνες εκφρασμένες εξαιρέσεις σ' αυτή τη στάση φαίνεται να προέρχονται μόνο από παλιούς ψυχρο-πολεμιστές που επιμένουν να μάχονται τις μάχες του τελευταίου πολέμου. Ακόμη, αν σκεφτούμε ότι ο Gorbachev αντιδρά τόσο στους κύριους ανασχηματισμούς όσο κι αν αυτός τους δημιουργεί, θα καταλάβουμε ότι μια πιο διαφορετική στάση είναι τώρα αναγκαία. Οι αλλαγές στην Κεντρο-Ανατολική Ευρώπη και σ' αυτήν τη Σοβιετική Ένωση δε θα 'ταν δυνατές χωρίς την πολιτική της *perestroika* και της *glasnost* του Gorbachev. Αλλά ο Gorbachev δε θα πήγαινε πέραν από τις αρχικές νεο-Σταλινικές ιδέες του για κοινωνική μεταρρύθμιση αν δεν είχε ωθηθεί από γνήσιες μετα-ολοκληρωτικές δυνάμεις. Ο Gorbachev άρχισε με εκκλήσεις γι' αυξημένη πειθαρχία και μια εκστρατεία εναντίον του αλκοολισμού. Όταν αυτά δε λειτούργησαν, συνηγόρησε για διαφάνεια και εκδημοκρατισμό (περιορισμένης μορφής), ως μέσο να επιβάλλει οικονομικές μεταρρυθμίσεις και μια αύξηση της παραγωγικότητας. Έκτοτε τα πράγματα ξέφυγαν από τον έλεγχό του, κι αυτό είναι για καλό. Όπως συμπέρανα στο βιβλίο μου *Beyond Glasnost*:

Για να γίνουν τα ιδανικά της δημοκρατίας κι ελευθερίας ένα πραγματικό μέρος της Σοβιετικής ζωής και της ζωής στο Σοβιετικό μπλοκ, οι Havel και οι Michnik, Haraszti και Solzhenitsyn, Sakharov και Kundera θα πρέπει να συμμετάσχουν ανοιχτά στη νόμιμη πολιτική και κουλτούρα. Η ομαλοποίηση του Jaruzelski και η διαφάνεια του Gorbachev δε θα προσέγγιζαν καν σ' αυτό το σενάριο χωρίς την ανεξάρτητη δημόσια δράση που πίεζε γι' αυτά τα ζητήματα. Έτσι το πρακτικό συμπέρασμα του Michnik στο βιβλίο του «Ο Νέος εξελικτικισμός» καταλήγει: η πηγή της θεμελιώδους αλλαγής στο Σοβιετικό μπλοκ είναι: «μια ασταμάτητη πάλη για μεταρρύθμιση κι εξέλιξη που επιζητά μια εξάπλωση των πολιτικών ελευθεριών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων».

Η σπουδαιότητα του Gorbachev απ' αυτή τη σκοπιά της δημοκρατίας είναι ότι αυτός έφερε επί σκηνής την εντατικοποίηση αυτής της πάλης. Τώρα οι άνθρωποι στη Σοβιετική Ένωση και στο Σοβιετικό μπλοκ μπορούν ν' αγωνίζονται για το νόημα της δημοκρατίας και να επιχειρούν να του δώσουν αληθινό περιεχόμενο —από τους *refuseniks* στους Αρμένιους εθνικιστές, από τους Πολωνούς εργάτες στους Τσέχους οπαδούς της jazz. Ο Σοβιετικός ολοκληρωτισμός δεν εξέλιπε· ο Gorbachev επιζητά να του δώσει μια νέα ζωή.

Στη διαδικασία, όμως αυτός προσκαλεί τον μετα-ολοκληρωτισμό στην πολιτική σκηνή.

Όχι μόνο διατηρώ την ίδια κρίση (που έκανα πριν από δύο χρόνια) αλλά πιστεύω ότι αυτή καθημερινά επιβεβαιώνεται από τα γεγονότα, αν και αυτά φυσικά συμβαίνουν με μεγαλύτερη ταχύτητα απ' ότι θα μπορούσα ποτέ να προβλέψω. Αν πράγματι η κρίση μου αυτή στέκει, αντιμετωπίζουμε μια πιεστική, πρακτική και θεωρητική πρόκληση, που στρέφεται γύρω από το πως αντιδρούσε στο Mikhail Gorbachev.

Σε μια συζήτηση σ' ένα πάρτυ, άκουσα έναν έξυπνο άνδρα (της αριστεράς πιστεύω) να επιμένει ότι θα πρέπει να υποστηρίξουμε τον Gorbachev εντελώς, κι αν ακόμη αναγκαστεί από την πορεία των γεγονότων να χρησιμοποιήσει την Κινεζική λύση: στη Βαλτική, στην Ουκρανία, στην Αρμενία ή κάπου αλλού. Οι άλλοι καλεσμένοι συζητούσαν αν αυτό ήταν δυνατόν. Ισχυριζόταν ρεαλιστικά ότι μια αιματοχυσία στο CNN θ' απέκλειε μια τέτοια στρατηγική. Κι όμως όλοι φαινόταν να συμφωνούν με την τολμηρή, ίσως επίτηδες προκλητική κρίση ότι ο Michail Gorbachev είναι το κλειδί όχι μόνο σ' ένα ειρηνικό αλλά και σ' ένα δίκαιο μέλλον στη διεθνή σκηνή. Η φροντίδα μου, τότε και τώρα, είναι ότι πρέπει να θυμόμαστε, ειδικά όσοι από εμάς ταυτιζόμαστε με τη θετική κληρονομιά μιας διαφωτιστικής αριστεράς, ότι εκείνοι που διαδηλώνουν –συχνά εναντίον του Gorbachev– για ελευθερία, πολιτική αυτονομία, δίκαιους μισθούς και δημοκρατία, από τις ακτές της Βαλτικής μέχρι τα ορυχεία της Σιθηνίας, είναι φορείς δημοκρατικής αλλαγής. Αν πρόκειται να είμαστε αληθινοί με τις πολιτικές μας πεποιθήσεις, δεν μπορούμε απλώς να τους ξεγράψουμε.

Σίγουρα, στις διεθνείς σχέσεις, πρέπει να βρεθεί μια ισορροπία μεταξύ γαιοπολιτικής και κανονιστικής αναγκαιότητας. Ορίζουμε όχι μόνο τις διεθνείς σχέσεις αλλά και τους εαυτούς μας με την αντίδρασή μας στις εποχιακές αλλαγές. Όχι τόσο παλιά πριν, οι Δυτικο-Ευρωπαίοι (ιδίως οι Γερμανοί), έδειχναν κατανόηση για τα προβλήματα του στρατηγού Jaruzelski στην αποκαλούμενη ομαλοποίηση (ή Κανταροποίηση της Πολωνίας). Η Δύση αντιλήφθηκε πολύ εύκολα ότι μια διχοτομημένη Ευρώπη ήταν κάτι αναπόφευκτο, με την ελευθερία και δημοκρατία να παραμένουν προνόμια της Δύσης. Τώρα είναι επιτακτικό οι Ευρωπαίοι μιας ευρύτερης ίσως Ευρώπης, μαζί με τους Βορειο-Αμερικάνους, να μη ξεχνούν ότι τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και ο Χάρτης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, η θετική κληρονομιά της Γαλλικής και Αμερικάνικης επανάστασης, δεν είναι αποκλειστικά Ευ-

ρωπαϊκά ή Βορειο-Αμερικανικά προνόμια. Τα πολιτικά σχέδια του Διαφωτισμού προηγήθηκαν του Μαρξισμού και σοσιαλισμού, και παραμένουν ζωηρά μετά από το νέο τέλος των ιδεολογιών. Τώρα που ο ψυχρός πόλεμος τέλειωσε, μια πιο παρατεταμένη πάλη για δημοκρατία αρχίζει.

Μετάφραση: Μηνάς Σαματάς

